

RAFAŁ ŁATKA

„NORMALIZACJA” RELACJI PAŃSTWO–KOŚCIÓŁ W LATACH SIEDEMDZIESIĄTYCH XX WIEKU Z PERSPEKTYWY PRYMASA STEFANA WYSZYŃSKIEGO – NIEZNANY DOKUMENT Z SEKRETARIATU PRYMASA POLSKI

W latach siedemdziesiątych XX w. kardynał Stefan Wyszyński niepodzielnie rządził polskim Kościołem. Wynikało to z ogromnego autorytetu, jakim się cieszył wśród duchowieństwa i w społeczeństwie¹. Władze PRL po dojściu do władzy Edwarda Gierka sygnalizowały, że porozumienie z Kościołem jest możliwe². Faktycznie jednak tylko pozorowały swoją dobrą wolę, wdrażając nowe metody ograniczania roli społecznej Kościoła³. Trafnie przedstawił to Ryszard Gryz, który zauważył, że „oficjalnie w latach

---

¹ Na temat kard. Wyszyńskiego powstało już wiele prac. Należy wspomnieć przede wszystkim o próbach ujęć biograficznych: A. Micewski, *Kardynał Wyszyński, prymas i mąż stanu*, Paryż 1982; P. Raina, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 1–3, Londyn 1979–1988; *idem*, *Kardynał Wyszyński*, t. 1–14, Warszawa 1994–2007; M.P. Romaniuk, *Życie, twórczość i posługa Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia*, t. 1–4, Warszawa 1994–2002; E. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013.

² Najdobitniej wyraził to w swoim *exposé* w grudniu 1970 r. premier Piotr Jaroszewicz: „Dążąc do umocnienia w ramach Frontu Jedności Narodu współdziałania wszystkich obywateli wierzących i niewierzących, zmierzać będziemy do pełnej normalizacji stosunków między państwem a Kościołem, oczekując zarazem, że wysiłki rządu spotkają się z właściwym zrozumieniem w duchownych i świeckich środowiskach katolickich” („Trybuna Ludu”, 24 XII 1970).

³ Na temat relacji państwo–Kościół w latach siedemdziesiątych XX w. powstała już dość obszerna literatura, ciągle brakuje jednakże całościowej monografii. Spośród najważniejszych prac należy wymienić: A. Dudek, *Lawirowanie. Ekipa Gierka wobec Kościoła katolickiego (1971–1978)*, „Więź” 1997, nr 7, s. 125–152; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 293–418; K. Pawlicka, *Polityka władz wobec Kościoła katolickiego (grudzień 1970 – październik 1978)*, Warszawa 2004; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006, s. 277–349; Z. Zieliński, S. Bober, K. Maniewska, *Kościół katolicki w Bydgoszczy wobec prób laicyzacji i dezintegracji społeczeństwa w okresie rządów Edwarda Gierka (1970–1980)*, Warszawa 2007; R. Gryz, *Między liberalizacją a dezintegracją. Stosunki państwo–Kościół w latach siedemdziesiątych [w:] Stosunki państwo–Kościół w Polsce w latach 1944–2010. Studia i materiały*, red. R. Łatka, Kraków 2013, s. 73–92; *idem*,

1971–1980 lansowano normalizację stosunków z Kościołem, a w rzeczywistości prowadzono bardzo niebezpieczne działania dezintegrujące jego przedsięwzięcia i instytucje³⁴.

Episkopat z prymasem na czele bacznie obserwował pierwsze miesiące działalności nowych władz PRL. W pierwszym roku rządów Edwarda Gierka polscy biskupi, zgodnie ze wskazaniem prymasa, patrzyli na rzeczywistość polityczną z ostrożnym optymizmem. Biskupi byli przekonani, że uda się zrealizować przynajmniej pewną część zapowiedzi sygnalizowanych w przemówieniu premiera Jaroszewicza (choćby w kwestii budownictwa sakralnego czy reaktywacji Komisji Wspólnej)⁵. Szybko jednakże zauważyli, że „normalizacja” ma charakter tylko pozorny, a władze nie mają zamiaru rozwiązywać realnych problemów z zakresu stosunków państwo–Kościół⁶.

Kardynał Wyszyński miał jednak od początku rządów Gierka świadomość, że nie należy darzyć zbyt wielką ufnością deklaracji władz oraz że należy patrzeć z ostrożnością na poczynania dygnitarzy partyjnych. Programowe – można powiedzieć – pod tym względem przemówienie wygłosił w czasie posiedzenia Rady Głównej Episkopatu Polski⁷. 26 stycznia 1971 r. Podkreślił w nim wyraźnie: „Nie myślimy, że te ukłony w stronę Kościoła pochodzą z czystej intencji, bo sytuacja raczej zmusza do realnego myślenia. [...] 25 lat zmagania. Doświadczenia tych zmagania uczą nas rozważli, oględności, spokoju i umiarkowanej nadziei. Kościół widział wiele i wiele przeżył. Zdajemy sobie sprawę, że nie ma Chrystusowego Kościoła bez ofiary, bez krzyża i męki, ale nie ma też bez nadziei i zmartwychwstania. Oto droga, jakiej zapragnął Chrystus dla Kościoła w Polsce. Jesteśmy jeszcze w okresie wielkich zmagania. Robotnicy odczuli swoją pozycję i podjęli postulaty. Władze nadal certują się z robotnikami i pędzą ich do pracy. [...] Kościół musi odsłaniać autentyczność Ewangelii. Kościół inkorporowany w Naród musi z Narodem cierpieć i stawać w jego obronie. Nie wolno nam w tej chwili myśleć o sprawach poprawienia kościelnej administracji i o własnych udękach. Dola

---

Kierunki polityki wyznaniowej w dekadzie Gierka [w:] *Priorytety polityki wyznaniowej władz Polski „ludowej”*, red. R. Łatka, „Glaukopis” 2015, nr 33, s. 286–306. Zob. również: *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979*, oprac. M. Bielaszko, A. Piekarska, P. Tomasik, C. Wilanowski, Warszawa 2007. Por. z dokumentacją UdsW z tego okresu – A. Friszke, *PRL wobec Kościoła. Akta 1970–1978*, Warszawa 2010.

⁴ R. Gryz, *Między liberalizacją a dezintegracją...*, s. 85.

⁵ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół...*, s. 285–286. Równocześnie prymas Wyszyński uważał, że episkopat powinien unikać w tym okresie „postulatów ponad możliwość” (Archiwum Archidiecezji Warszawskiej (dalej: AAW), Sekretariat Prymasa Polski (dalej: SPP), 04/252, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski z 27 i 28 I 1971 r., Konferencja Plenarna [notatki Prymasa Polski], 25 I 1971 r., k. 31, 125).

⁶ R. Łatka, *Episkopat wobec złudnej normalizacji relacji państwo–Kościół 1971–1978* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1972–1978*, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2018 (w druku).

⁷ Rada/Komisja Główna Episkopatu Polski była kierowniczym organem polskiego Kościoła. Rada Główna została powołana do życia w czasie posiedzenia episkopatu na Jasnej Górze, 3–4 X 1945 r. Miała ona samodzielnie podejmować decyzje najistotniejsze dla polskiego Kościoła, zwłaszcza w sferze relacji z władzami komunistycznymi. W jej skład wchodził najważniejszy polski biskupi, przede wszystkim metropolici. Pracami Rady kierował prymas Polski. Wytoczne Rady obowiązywały biskupów i duchowieństwo. Rada zbierała się na regularnych posiedzeniach, zwykle w przededniu Konferencji Plenarnych Episkopatu Polski, lub na posiedzeniach nadzwyczajnych, w sytuacjach tego wymagających. Na ten temat zob. szerzej: J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*; R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, Kraków 2016, s. 66; *idem*, *Rada Główna Episkopatu Polski wobec przedsierniowej opozycji (1976–1981)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 1, s. 110–111.

ludu Bożego, poprawa bytu robotników, to nasza pierwszoplanowa sprawa. Taki charakter uwrażliwienia na sprawy i mękę ludzi powinien dominować na posiedzeniach Rady Głównej i Konferencji Plenarnej Episkopatu”⁸. Równie wnikliwe opinie na temat rzeczywistości politycznej PRL i roli w jej ramach Kościoła prymas przedstawiał przez całe lata siedemdziesiąte⁹.

Kardynał Wyszyński uważał, że by mówić o normalizacji relacji państwo–Kościół, władze powinny zrealizować wiele konkretnych postulatów zgłaszanych od lat przez biskupów¹⁰. Wśród nich na pierwszy plan wysuwały się takie, jak uregulowanie kwestii własności na Ziemiach Zachodnich i Północnych, likwidacja lub też zmniejszenie zakresu działania Urzędu ds. Wyznań, realizacja pozwoleń na budownictwo sakralne, zniesienie służby wojskowej alumnów, powstanie Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu Polski, uregulowanie osobowości prawnej Kościoła, rezygnacja z działań ateizacyjnych i służących laicyzacji społeczeństwa¹¹. Postulaty te kard. Wyszyński konsekwentnie przedstawiał dygnitarzom partyjnym bezpośrednio (np. w czasie spotkania z premierem Jaroszewiczem) albo za pośrednictwem sekretarza Episkopatu, bp. Bronisława Dąbrowskiego¹².

⁸ AAW, SPP, 04/26, Rada Główna Episkopatu Polski 1971, Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski z 26 I 1971 r., k. 4–5. Zob. także: *Protokół z posiedzenia Zespołu KC ds. Wyznaniowych [Polityki Wyznaniowej] w dniu 24 maja 1971 r.* [w:] *Tajne dokumenty państwo–Kościół 1960–1980*, Londyn 1996, s. 351–356; *Główne zasady ewentualnych rozmów Państwo–Kościół przedstawione przez kard. Wyszyńskiego Radzie Głównej* [w:] P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1971*, Warszawa 2003, s. 22–28.

⁹ Przykładem może być ocena sytuacji sporządzona w 1974 r. na forum Rady Głównej Episkopatu: „Niektórzy księża już uważają, że jesteśmy bliscy normalizacji. Właśnie jest teraz czas odpowiedni, by poszerzać problematykę, która leży na linii Kościół–Państwo. Nie idzie o to, żebyśmy czegoś się spodziewali od Państwa – Państwo już się wygadało i chciałoby, żebyśmy jak konie w kieracie chodzili pod dyktando partii. Od strony materialnej zyskaliśmy coś na normalizacji [Ziemi] Z[achodnich] i Półn[ocnych], ale na odcinku wewnątrzkościelnym, religijnym i duchowym, co? Musimy utrzymywać ludzi i zwracać uwagę na to wszystko, co nie zostało dotąd załatwione. Należałoby przypomnieć władzom państwowym nasze memoriały o zagrożeniu biologicznym, o wolności religijnej i żądać na nie odpowiedzi. Musimy wspierać inicjatywy katolików świeckich, którzy zaczynają się budzić i domagać swoich praw” (AAW, SPP, 04/29, Rada Główna Episkopatu Polski 1974, Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski z 22 I 1974 r., k. 21).

¹⁰ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 306–307; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół...*, s. 291–293; *Przedstawienie aktualnych problemów tzw. normalizacji stosunków państwo–Kościół, opracowanych przez Wydział Administracyjny KC PZPR i przekazanych funkcjonariuszom SB, Warszawa 7 I 1972* [w:] *W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, oprac. J. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypta–Szczech, Kraków 2014, s. 509. Władze – zdaniem prymasa – nie powinny się ograniczać tylko do medialnego forsowania normalizacji, niezgodnie z tym, jak według katolików polskich powinna ona wyglądać (AAW, SPP, 04/26, Rada Główna Episkopatu Polski 1971, Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski z 7 VI 1971 r., k. 146).

¹¹ Zgodnie z przekonaniem żywionym przez prymasa i bp. Dąbrowskiego, że bez załatwienia spornych spraw nie ma mowy o normalizacji stosunków (AAW, SPP, 04/26, Rada Główna Episkopatu Polski 1971, Sprawozdanie bp. Bronisława Dąbrowskiego z rozmowy przeprowadzonej z dyr. Aleksandrem Skarżyńskim w Urzędzie ds. Wyznań w Warszawie, 15 IV 1971 r., k. 62). Prymas jako sprawy do załatwienia z władzami w połowie 1971 r. wymieniał kwestie: budownictwa sakralnego, punktów katechetycznych, ksiąg inwentarzowych, służby alumnów w wojsku i przymusowej ateizacji (AAW, SPP, 04/26, Rada Główna Episkopatu Polski 1971, Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski z 22 VI 1971 r., k. 157–158). Zob. także: J. Zabłocki, *Prymas Wyszyński wobec wydarzeń grudniowych 1970 roku i ich konsekwencji*, „*Studia Prymasowskie*” 2009, t. 3, s. 284–287; E. Czachkowska, *Kardynał Wyszyński...*, s. 617–618.

¹² P. Raina, *Rozmowy z władzami PRL. Arcybiskup Dąbrowski w służbie Kościoła*, t. 1: 1970–1981, Warszawa 1995.

Prezentowany dokument to opracowanie przygotowane osobiście przez kard. Wyszyńskiego jako referat programowy – punkty do dyskusji prowadzonej na forum Rady Głównej Episkopatu w czasie posiedzenia z 4 maja 1972 r. na temat unormowania relacji państwo–Kościół. Przygotowany został w okresie, gdy prymas i biskupi zdawali sobie już sprawę, że niezwykle trudno będzie osiągnąć szersze ustępstwa władz w kierunku pożądanym przez Episkopat Polski.

Prezentowany dokument pokazuje, w jaki sposób prymas patrzył na działania władz, jak je interpretował i wreszcie jak powinien odbierać je Kościół katolicki. Rozpoczyna się wnikliwym opisem sytuacji społeczno-politycznej w 1972 r., przygotowanym na tle szerokiego kontekstu wydarzeń nie tylko w PRL, lecz także w całym bloku wschodnim. Najważniejsze w tym fragmencie było dostrzeżenie przez kard. Wyszyńskiego wyczerpywania się „dynamiki pogrudniowej odnowy”.

Kolejna część opracowania to omówienie koncepcji „normalizacji” propagowanej przez władze, głównie na przykładach najważniejszych – w przekonaniu prymasa – wypowiedzi czołowych dygnitarzy Polski „ludowej”, skonfrontowanych z ich realnymi działaniami i wypowiedzią kierownika UdsW Aleksandra Skarżyńskiego z 3 października 1971 r.: „władza Kościoła, Episkopat – zgodnie z podkreślonym przez sobór ponadustrojowym [tak w oryginale – R.Ł.] charakterem myśli religijnej – muszą uznać socjalistyczny porządek ustrojowy w naszym kraju, orientację polityczną Polski Ludowej jako rzeczywistość nienaruszalną i politycznie nadrzędną”. Świadczy to jednoznacznie o tym, że prymas dostrzegał dwulicowe podejście władz do Kościoła. Podobnie było z intencjami dygnitarzy partyjnych w zakresie prowadzenia rozmów ze Stolicą Apostolską¹³.

W dalszym fragmencie tej części analizy kard. Wyszyński przedstawia argumenty świadczące o normalizacji relacji państwo–Kościół oraz te, które im przeczą. W ostatniej części dokumentu, zatytułowanej *Wnioski praktyczne*, prymas zastanawia się nad optymalnym dla Kościoła i społeczeństwa rozwiązaniem w zakresie polityki „normalizacji”. Dochodzi do wniosku, że mimo dwulicowej postawy władz należy w dalszym ciągu prowadzić rozmowy, ale czynić to ostrożnie i nie rezygnując z postulatów priorytetowych dla Kościoła.

¹³ Na ten temat zob. szerzej: A. Dudek, *PRL i Stolica Apostolska 1971–1974* [w:] *Spółczesność–państwo–Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Szczecin, 15–16 VI 2000*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2001, s. 37–42; *idem*, *Problem normalizacji stosunków między władzami PRL a Kościołem Rzymskokatolickim w latach 1970–1972*, „Studia Historyczne” 2001, z. 1, s. 115–129; P. Raina, *Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie*, Warszawa 2001, s. 5–148; *idem*, *Cele polityki władz PRL wobec Watykanu*, Warszawa 2001, s. 87–115; A. Grajewski, *Kardynałowie Stefan Wyszyński i Agostino Casaroli – dwie osobowości i dwie koncepcje polityki wschodniej Watykanu*, „Studia Prymasowskie” 2009, t. 3, s. 51–80; A. Friszke, *Wstęp* [w:] *PRL wobec Kościoła...*, s. 31–36; P. Skibiński, *Cele polityki władz komunistycznych w Polsce wobec Stolicy Apostolskiej do roku 1978* [w:] *Priorytety polityki wyznaniowej władz Polski „ludowej”*, red. R. Łatka, „Glaukopis” 2015, nr 33, s. 333–346; B. Piasecki, M. Zajac, *Prymas Wyszyński. Ojciec duchowy widziany z bliska*, Kraków 2016, s. 135–138.

1972 kwiecień 16, Warszawa – Opracowanie „Sytuacja polityczna w Polsce a normalizacja stosunków między państwem a Kościołem”, przygotowane przez kardynała Stefana Wyszyńskiego jako punkty do dyskusji na posiedzeniu Rady Głównej Episkopatu Polski w dniu 4 maja 1972 r.

Sytuacja polityczna w Polsce a normalizacja stosunków między państwem a Kościołem^a

Poufne^b

Punkty do dyskusji na R[adę] G[łówną] Ep[iskopatu] 4 maja 1972 r. – Jasna Góra¹

1. Ocena sytuacji politycznej w kraju.

Sytuacja społeczno-polityczna w kraju uległa dalszej stabilizacji w wyniku wyborów do Sejmu w dniu 19 III 1972 r. Nie notuje się strajków czy przestojów w fabrykach ani pracy na zwolnionych obrotach dla uzyskania od władz jakichś koncesji na rzecz robotników czy konkretnych załóg, jak to miało miejsce w pierwszych miesiącach ubiegłego roku. Konkretnie posunięcia władz politycznych w kierunku zaspokojenia najpilniejszych potrzeb ludności, a także nowy program polityki społeczno-gospodarczej, sformułowany przez ekipę Gierka, częściowo doprowadziły do uspokojenia rozgoryczonej ludności. Istotnie, przedłożony program społeczno-gospodarczy wychodzi w wielu punktach naprzeciw oczekiwaniom społeczeństwa. Dlatego wydaje się, że społeczeństwo udziela kredytu zaufania osobie Gierka.

Nastąpiła też dalsza stabilizacja kierownictwa politycznego z Gierkiem na czele. Można powiedzieć, że Gierek wygrał VI Zjazd Partii². Stało się to możliwe dzięki pozyskaniu zaufania u przywódców radzieckich. Z centralnych władz partyjnych zostali wyeliminowani ludzie niewygodni, elementy opozycyjne, przedstawiciele starego kierownictwa.

^a W oryginale zapis majuskulą.

^b Dopisek odręczny.

¹ W czasie posiedzenia Rady Głównej Episkopatu z 4 V 1972 r. toczyła się dyskusja na temat polityki władz wobec Kościoła i różnego rozumienia pojęcia „normalizacja” (AAW, SPP 04/27, Rada Główna Episkopatu Polski, Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski z 4 IV 1972 r., k. 128–1400).

² O efektach zjazdu w kontekście stosunków państwo–Kościół trafnie pisał Andrzej Friszke: „Normalizację władze PRL pragnęły jednak osiągnąć za możliwie najniższą cenę i bez rezygnowania ze strategicznego celu ustrojowego – postępu laicyzacji i utrzymania Kościoła poza obszarem życia publicznego. Wynikało to również z przyjęcia stanowiska, że kryzys grudniowy był wynikiem błędów polityki ekonomicznej i niedostatków w metodach zarządzania na szczytach władzy, nie zaś skutkiem wadliwości mechanizmów ustrojowych czy relacji między władzą a obywatelami. Jest znamienne, że na zasadniczym obrachunkowym VIII Plenum KC PZPR (6–7 lutego 1971 r.) sprawy polityki wyznaniowej w ogóle nie zostały poruszone” (A. Friszke, *Wstęp* [w:] *idem, PRL wobec Kościoła...*, s. 15).

Wybory do Sejmu w dniu 19 marca br. nie mogły przynieść jakichś niespodzianek³. Były dalszym etapem oczyszczania naczelných organów aparatu administracji państwa z ludzi niewygodnych nowemu kierownictwu czy skompromitowanych, np. Cyrankiewicz[a]⁴.

Ukonstytuowanie się w dniach 28 i 29 marca br. nowych władz Sejmu, Rady Państwa i Rządu formalnie stabilizuje na najbliższą przyszłość kierownictwo polityczne państwa.

Obserwuje się jednak [bardziej], niż dawniej można by sądzić, wyczerpywanie się dynamiki pogrudniowej odnowy. Przejawia się to nie tylko we wzrastającej ostrożności rządu w polityce normalizacji stosunków z Kościołem, ale również w znacznym ograniczeniu, w stosunku do wcześniejszych zapowiedzi, śmiałości i rozmachu reform ekonomicznych. Świadczy o tym sprawozdanie komisji partyjno-rządowej dla unowocześnienia gospodarki i państwa z 12 kwietnia br. Przejawia się to także w ograniczeniu demokratyzacji życia politycznego, brak większych zmian w funkcjonowaniu Sejmu, zachowano niezmienną ordynację wyborczą w wyborach 19 marca br., utrzymuje się ciągle „fasadowy” charakter Frontu Jedności Narodu itd.

Obok siły ingerencji aparatu partyjnego i państwowego podstawową przyczyną tego wyczerpywania się procesu odnowy jest sytuacja międzynarodowa, która działa w kierunku przeciwnym, tj. w kierunku pogłębiającej się integracji i upodobnienia systemów

³ Prymas do „wyborów” w 1972 r. odnosił się niezwykle krytycznie: „Istotne powody, dlaczego ja nie głosuję, są następujące: 1) nie wierzę w szczerłość nowego kierunku politycznego Partii [sic!], która ratuje siebie, a nie Naród i gospodarkę państwową, 2) dotychczas nie pociągnięto do odpowiedzialności zbrodniarzy, urządzających rzeź robotników nad Bałtykiem. W grudniu 1970 r. wszystko trzeba było zrobić, aby rzeź rychło ustała. Zwłaszcza wobec niebezpieczeństwa inwazji wojsk obcych – do akcji »uśmierzenia miatliczników«. Dziś czas najwyższy, aby ci, co, wydali rozkaz strzelania, byli pociągnięci do odpowiedzialności, 3) urządzono znowu dwa rajdy milicyjne na Wiernych, broniących prawa do świątyń [...] 4) budownictwo sakralne w Stolicy nie ruszyło naprzód, 5) p. Premier odkłada ciągle umówioną w marcu ub.r. dalszą rozmowę »w szerszym zespole«, 6) i wiele innych powodów – pozostaje prawdziwe [...] nie mogę zwodzić społeczeństwa”. Na temat stosunku prymasa do wyborów w PRL zob. szerzej: Z. Zieliński, *Prymas Wyszyński a wybory w PRL [w:] Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014, s. 511–522; *idem, Prymas Wyszyński a wybory [w:] idem, Educatrix et Advocata. Wychowawca i obrońca. Miejsce Kościoła w dziejach Narodu. Studia i szkice*, Lublin 2015, s. 245–253.

⁴ Biskupi bardzo krytycznie oceniali Józefa Cyrankiewicza. Przykładem może być wypowiedź abp. Antoniego Baraniaka na forum Rady Głównej Episkopatu Polski w czasie rewolucji grudniowej na Wybrzeżu: „pewne sprawy energicznie napiętnować. Tu nie chodzi o akt rewanżu czy zemsty. Trudno jednak pogodzić się z faktem, że zbrodniarz wyższej kategorii (Cyrankiewicz) ma stać na czele Rady Państwa. Wprawdzie tłumaczy się w kołach oficjalnych, że Cyrankiewicz musi pozostać na stanowisku ze względu na politykę wobec Niemiec i Zachodniej Europy. Względ jednak na ciągłość polityki stanowi faktyczne ubliżanie ludziom, którzy tej postaci nie mogą znieść. My z takim partnerem nie możemy pertraktować, mimo że – jak dotąd – reprezentuje Radę Państwa. Cyrankiewicz jest w Poznaniu wprost znienawidzony. [...] Nastawienie do Cyrankiewicza jest tak wrogie, że gdyby go dzisiaj wieszano, to uważano by to jedynie za minimalną satysfakcję. Obecnie zaś nowy rozkaz strzelania kładzie go już całkowicie” (*Grudzień 1970 roku w oczach Episkopatu Polski. Protokół posiedzenia Rady Głównej Episkopatu, Warszawa 29 grudnia 1970 r.*, oprac. J. Eisler, J. Żaryn, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2006, t. 7, s. 335; K. Białecki, R. Łatka, R. Reczek, E. Wojcieszek, *Antoni Baraniak 1904–1977*, Poznań–Warszawa 2017, s. 53–54). Na temat stosunku episkopatu do wydarzeń Grudnia ’70, zob. szerzej: J. Eisler, *Hierarchie Kościoła katolickiego wobec kryzysów politycznych 1956, 1968 i 1970 r.* [w:] *Spółczeństwo–państwo–Kościół...*, s. 37–42; Z. Zieliński, *Kościół w kręgu rzeczywistości politycznej*, Lublin 2003; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 280–286; *Grudzień 1970 roku w oczach Episkopatu Polski...*, s. 307–357; J. Zabłocki, *Prymas Wyszyński wobec wydarzeń grudniowych...*, s. 273–292; *Czy prymasa Wyszyńskiego można określać mianem realisty politycznego* [w:] *Realizm polityczny*, red. R. Łatka, „Politeja” 2013, nr 25, s. 204–208.

państw socjalistycznych (przejawem tego jest m.in. otwarcie granic między PRL i NRD z tendencją do rozszerzania tego na inne kraje socjalistyczne). Zależność kierownictwa polskiego od poparcia ze strony ZSRR powiększana jest dodatkowo przez niejasną ciągłą sytuację na odcinku ratyfikacji układów między NRF a Związkiem Radzieckim i Polską⁵. wobec niebezpieczeństwa nieratyfikowania układów i dążenia opozycji do podjęcia na ich temat rozmów z ZSRR na nowo – na korzystniejszych dla Niemiec warunkach – koniecznym będzie dla Polski umocnienie jak najlepszych stosunków ze ZSRR. Inaczej może się powtórzyć układ Ribbentrop–Mołotow. Polskie kierownictwo musi się też liczyć na wypadek załamania się rządu [Willy’ego] Brandta i jego „polityki wschodniej” z możliwością uzasadnionej zmiany polityki radzieckiej w Europie (fiasko idei bezpieczeństwa europejskiego, usztywnienie podziału Europy na bloki) i powrotem, choćby przejściowym, atmosfery „zimnej wojny” z wszystkimi tego konsekwencjami dla naszego kraju.

W takich warunkach i z takim, a nie innym kierownictwem przyjdzie Episkopatowi i Stolicy Apostolskiej układać stosunki między Państwem a Kościołem.

2. Normalizacja stosunków między Kościołem a państwem.

Ekipa Gierka zdaje sobie sprawę, że nie da się zrealizować zamierzonego planu społeczno-gospodarczego bez uzyskania poparcia dla niego ze strony społeczeństwa, bez mobilizacji wszystkich sił naszego narodu. Dlatego na VI Zjeździe Partii Gierk mówił: „Chcemy, aby polityka naszej partii zespałała całe społeczeństwo – robotników, chłopów i inteligencję, starszych i młodzież, wierzących i niewierzących, aby łączyła wszystkich, którzy gotowi są do jednego celu – zbudowania zasobnej, socjalistycznej Polski”.

a) Deklaracje o normalizacji.

1) Już premier Jaroszewicz w swoim pierwszym przemówieniu sejmowym w dniu 23 XII 1970 r. stwierdził, że „zadania, jakie stoją przed nami, wymagają współpracy rządu, organizacji państwowych i społecznych, wszystkich obywateli – partyjnych i bezpartyjnych”.

W tym kontekście jest osadzona jego deklaracja, że „rząd zmierzać będzie do pełnej normalizacji stosunków między Kościołem a Państwem”. Premier dodaje, że oczekuje zrozumienia ze strony katolików i duchowieństwa dla tych zamierzeń.

Wynika z tego, że kierownictwo polityczne uważało normalizację stosunków z Kościołem za konieczność warunkującą powodzenie zamierzonych reform społeczno-gospodarczych. Bez zaangażowania ludzi niewiele da się zrobić. Czynnikiem mobi-

⁵ Prymas miał rację, pisząc o zwiększaniu poziomu zależności PRL od Związku Sowieckiego. Edward Gierk w porównaniu ze swoim poprzednikiem na stanowisku I sekretarza KC PZPR wykazywał znacznie większą uległość wobec Sowietów, zob. szerzej: M. Szumiło, *Rozmowy Edwarda Gierka z dyplomatami sowieckimi w latach 1963–1965 (dokumenty odnalezione w RGASPI)*, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja” 2013, nr 2, s. 315–337; *idem*, *Konflikty w kierownictwie PZPR w świetle dokumentów sowieckich z 1969 roku. Przyczynki do genezy upadku ekipy Władysława Gomułki*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 30, s. 466–480. Równocześnie trzeba jednak pamiętać, że opinia prymasa na temat Edwarda Gierka była o wiele bardziej pozytywna niż na temat Władysława Gomułki zob. szerzej: J. Eisler, *Hierarchowie Kościoła katolickiego wobec kryzysów politycznych...*, s. 40; *idem*, „Polskie miesiące” czyli kryzys(y) w PRL, Warszawa 2008, s. 156. Por. Z. Zieliński, *Kościół w kręgu...*, s. 174. Zob. również, J. Rolicki, *Edward Gierk. Przerwana dekada*, Warszawa 1990, s. 136–140.

lizującym społeczeństwo może być między innymi Kościół. Nie można więc prowadzić wojny z Kościołem.

2) Dlatego kierownictwo polityczne konsekwentnie deklarowało w ubiegłym roku, że państwo nadal dążyć będzie do normalizacji stosunków z Kościołem. Deklaracje te znalazły wyraz w wytycznych KC PZPR na VI Zjazd (4 IX 1971) i w uchwale Zjazdu PZPR (grudzień 1971). W obydwu dokumentach użyto identycznej formuły: „Państwo nadal dążyć będzie do pełnego unormowania stosunków z Kościołem katolickim”. W wytycznych dodano, że partia docenia i uznaje walor pracy i twórczości obywateli wierzących, współbudowniczych Polski Ludowej.

Zaden ze wspomnianych dokumentów nie określa jednak warunków normalizacji.

3) Natomiast dwa warunki normalizacji sformułował wiceminister [Aleksander] Skarżyński, dyrektor U[rzędu do] s[praw] W[yznań], w swoim wystąpieniu w dniu 3 X 1971 r. w Filharmonii w Warszawie w czasie uroczystości PAX-owskich, a mianowicie: „władza Kościoła, Episkopat – zgodnie z podkreślonym przez sobór ponadustrojowym charakterem myśli religijnej – muszą uznać socjalistyczny porządek ustrojowy w naszym kraju, orientację polityczną Polski Ludowej jako rzeczywistość nienaruszalną i politycznie nadrzędną”.

4) Warunki normalizacji stosunków z Kościołem są także określone w deklaracji wyborczej ogólnopolskiego Komitetu F[rontu] J[edności] N[arodu] z dnia 29 I 1972 r. W deklaracji tej podkreśla się najpierw dążenie do utrwalania jedności narodu i eliminowania wszystkiego, co dezintegruje jego wysiłki pracy dla kraju ojczystego. Następnie jest mowa o dążeniu do „normalizacji stosunków między Państwem a Kościołem na podstawie uznania i respektowania patriotycznych i socjalistycznych racji naszej wewnętrznej i zagranicznej polityki”. W sumie chodzi w tym stwierdzeniu o uznanie przez Kościół obecnego ustroju PRL i zawartych przez nią sojuszów politycznych.

W zasadzie warunki te pokrywają się z tymi, które określił już Skarżyński. W rzeczy samej z naszej strony złożyliśmy w ubiegłym roku deklaracje (Pismo Okólne nr 26, art. O pojmowaniu normalizacji), że nie kwestionujemy konstytucyjnego ustroju, a także polityki zagranicznej państwa uważając, że to należy do kompetencji obywateli i rządu.

5) Deklaracje o kontynuowaniu dążeń rządu do normalizacji stosunków z Kościołem ponowił premier Jaroszewicz w czasie debaty sejmowej w dniu 29 marca br. Po przedstawieniu polityki społeczno-gospodarczej i polityki zagranicznej, którą rząd zamierza realizować, Jaroszewicz wskazał na potrzebę konsolidacji wszystkich sił społecznych, konsolidacji w codziennym działaniu, jednolite poparcie najważniejszych racji narodu. Są to nadrzędne racje patriotyczne. Wychodząc właśnie z tych racji – powiedział Jaroszewicz „rząd będzie kontynuował swoje dążenie do normalizacji stosunków z Kościołem”. Jest to uzasadnienie, dlaczego rząd chce normalizacji stosunków z Kościołem. Deklaracja ta nie jest obwarowana żadnymi warunkami, które by dotyczyły Episkopatu. Ze strony Kościoła w Polsce i Episkopatu rząd oczekuje poparcia programu społeczno-gospodarczego. Jaroszewicz przy tej okazji wyraził przekonanie, że Episkopat wniesie konstruktywny wkład w proces normowania stosunków z państwem. Jest to wyraz wiary w dobrą wolę Episkopatu. Można to zrozumieć, że rząd oczekuje, iż Episkopat wyjdzie

z konstruktywnymi propozycjami ułożenia stosunków z państwem i będzie stwarzał odpowiedni klimat sprzyjający normalizacji.

Gdy idzie o rozmowy z Watykanem, to rząd oczekuje, że w ich toku „zostaną uzyskane gwarancje, iż działalność religijna Kościoła rzymskokatolickiego mieścić się będzie w ramach określonych przez nasz interes narodowy i obowiązujące w Polsce prawo”.

Jest to nowa formuła, której dotąd nie było, i zawiera jeden element nowy. Tym elementem nowym są gwarancje, iż „działalność religijna Kościoła... mieścić się będzie w ramach określonych przez... obowiązujące Polsce prawo”. To zdaje się sugerować, że dotychczasowa działalność Kościoła nie mieści się „w ramach nakreślonych przez nasz interes narodowy i obowiązujące w Polsce prawo”. Formuła ta nie zawiera jednak warunku, ale wyraża tylko oczekiwanie. Jest to zajęcie dogodnej pozycji do pertraktacji ze Stolicą Apostolską.

Z zestawionych wyżej deklaracji wynika, że rząd nie wycofuje się, przynajmniej werbalnie, z dążeń do unormowania stosunków między państwem a Kościołem. Czy jest to wyraz konieczności, czy tylko chwyt propagandowy, trudno dziś osądzić z całą pewnością. Przypuszczać należy, że jedno i drugie.

b) Fakty świadczące o dążeniu do normalizacji.

1) Zgodnie z postulatami Episkopatu ustawowe uregulowanie własności Kościoła na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

2) Ustawowe umorzenie 111 mln należności czynszowych na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

3) Podjęcie rozmów ze Stolicą Apostolską, co Episkopat już sugerował w 1970 r.

4) Uchylenie księgi inwentarzowej.

5) Próba uwolnienia, a w konsekwencji ograniczony pobór kleryków do wojska.

6) Umożliwienie pielgrzymki na beatyfikację o. Kolbego – 1500 osób.

7) Umożliwienie biskupom swobodniejszego wyjazdu do Rzymu.

8) Nieegzekwowanie generalnie zaległości podatkowych i przepisów dotyczących katechizacji oraz innych przepisów dokuczliwych dla Kościoła.

9) Udzielenie w 1971 r. 20 zezwoleń na budowę nowych świątyń i 9 zezwoleń na odbudowę zniszczonych świątyń.

10) Finalizowanie sprawy Z[akładu] U[bezpieczeń] S[połecznych]⁶.

Wszystkie te koncepcje z trudem zostały wynegocjowane. Nie są one takie, jakich oczekiwałby Episkopat i społeczeństwo. W sumie stanowią jednak jakiś postęp. Zresztą trudno się spodziewać, aby państwo łatwo wycofało się z raz zajętych pozycji, i to niezależnie od reżimu, i by władza komunistyczna zmieniła swój stosunek do religii z wrogiego na życzliwy. Trzeba wiedzieć, że Polska znajduje się w zespole państw socjalistycznych i dlatego jest zmuszona *generaliter* biorąc, kierować się zasadami i „doktryną” wobec religii, narzuconą i przyjętą przez Blok.

⁶ Na temat wspomnianych wyżej ustępstw władz zob. szerzej: J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 297–299; P. Tomasiak, *Wstęp [w:] Plany pracy Departamentu IV...*, s. 9; R. Gryz, *Między liberalizacją a dezintegracją...*, s. 73–74. Por. AAW, SPP, 04/263, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski z 24 i 25 I 1973 r., Protokół 134 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski z 24–25 I 1973 r., k. 69.

c) Fakty świadczące o powodowaniu napięć ze strony służb państwowych.

1) Likwidacja przemocą, często w sposób brutalny, zbudowanych bez zezwolenia obiektów służących do odprawiania nabożeństwa – np. Brudzowice, Zbrosza Duża, Iwowa itp.⁷ Przy likwidacji stosuje się jednakowe metody, co wskazuje na centralne sterowanie. Liczne ekipy milicyjne, O[chocticzej] R[ezerwy] M[ilicji] O[bywatelskiej], gazy łzawiące, pałki, psy, rozbiórka obiektów, rekwirowanie materiałów lub usunięcie przedmiotów kultu i siłą przywrócenie stanu poprzedniego. Te same metody są stosowane co przed grudniem 1970 r.

2) Zbywanie lub nieprzyjmowanie delegacji parafialnych przez wyższe urzędy państwowe.

3) Nieodpowiadanie przez Rząd na pisma Episkopatu.

4) Podtrzymywanie zakazów administracyjnych wydanych przez dawne kierownictwo polityczne, np. sprawa Obrazu Nawiedzenia M[atki] B[ożej] itd.

3. Wnioski praktyczne.

Sprawy incydentalne w terenie, aczkolwiek przykre jak w Zbroszy Dużej, gdzie miała miejsce profanacja Najświętszego Sakramentu, która wywołała duży wstrząs w społeczeństwie, nie powinny ważyć na całym procesie normalizacji.

Należy z wielką cierpliwością pracować nad doprowadzeniem do normalizacji, a której wyrazem byłaby wolność działalności religijnej i kultowej Kościoła. Kościół powinien konsekwentnie podkreślać swoją gotowość wnoszenia większego wkładu w życie społeczne i dokonywać go w ramach dostępnych sobie możliwości, a więc przede wszystkim przez pracę duszpasterską, podkreślając potrzebę stworzenia mu lepszych warunków religijnej oddziaływania.

1) Należy dążyć do nawiązania rozmów między przedstawicielami Episkopatu i rządu na wysokim szczeblu. Nie można ograniczyć się tylko do kontaktu: Sekretariat Episkopatu–dyrektor UdsW.

2) Nalegać na reaktywowanie działalności Komisji Wspólnej w oparciu o *pro memoria* z dnia 7 IX 1971 r. złożone premierowi Jaroszewiczowi przez prymasa Polski⁸.

3) Nalegać, by zostały utworzone podkomisje dla omówienia i przygotowania projektów rozwiązań spraw szczegółowych, m.in. sprawy budownictwa sakralnego. Sprawę budownictwa sakralnego trzeba rozpatrywać na tle ogólnych potrzeb budownictwa mieszkaniowego w Polsce tak, jak to ujmuje komunikat z posiedzenia Nadzwyczajnej Komisji Episkopatu do spraw Budownictwa Sakralnego w dniu 8 marca br.⁹

⁷ R. Gryz, *Między liberalizacją...*, s. 84–85. Najsilniejszy rezonans przyniosły wydarzenia w Zbroszy Dużej. Na ten temat zob. szerzej: G. Łeszczyński, *Początki parafii w Zbroszy Dużej*, Warszawa 2007; M. Woźniak, „Życie religijne, społeczne i polityczne w parafii Zbrosza Duża powiatu grójeckiego w latach 1974–2000”, praca magisterska obroniona w IH UW w 2014 r., mps (kopia w zbiorach autora), s. 14–29.

⁸ Episkopat przez całe lata siedemdziesiąte domagał się reaktywowania Komisji Wspólnej. Przyniosło to skutek dopiero we wrześniu 1980 r., zob. szerzej K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012, s. 61–72.

⁹ Władze PRL na pewne ustępstwa w kwestii budownictwa sakralnego zdecydowały się w 1976 r., gdy zwiększono liczbę budowanych kościołów. Prawdziwą zmianę polityki przyniosła jednak dopiero rewolucja Sierpnia '80. Na temat ograniczeń w budownictwie sakralnym w tym okresie zob. szerzej: A. Dudek, *Problem budownictwa sakralnego w stosunkach państwa z Kościołem rzymskokatolickim w Polsce w latach 1957–1970*, „Dzieje Najnowsze” 1995, nr 1, s. 31–46; R. Gryz, *Pozwolić czy nie? Władze PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakral-*

4. Ewentualne ustosunkowanie się w praktyce i z pozycji nam właściwych do programu społeczno-gospodarczego, zaakceptowanego formalnie przez FJN i wybo-ry – 19 marca 1972 r.

Rząd oczekuje poparcia tego programu.

Episkopat może zająć postawę:

1) albo niezainteresowanie się nim, koncentrujące się na dotychczasowej działalności duszpasterskiej;

2) albo ogólnego poparcia programu, w tych zwłaszcza punktach, które zmierzają do poprawy dobrobytu społeczeństwa, podniesienia stopy życiowej ludności, poprawienia warunków mieszkaniowych i życia i rozwoju rodziny, podejmując praktycznie w programach duszpasterskich problematykę moralności i sprawiedliwości społecznej, życia rodzinnego i wychowania młodzieży.

Wybranie drugiej alternatywy da Episkopatowi lepszą pozycję do rozmów, a poza tym Kościół może mieć lepsze możliwości konkretnego duszpasterskiego oddziaływania. Problematyka ta powinna być już uwzględniona w programie duszpasterskim na lata 1972–1973.

5. Rozmowy ze Stolicą Apostolską.

Stolica Apostolska powinna mocno akcentować, że niemożliwy będzie postęp w pertraktacjach, dopóki nie będzie postępu w rozmowach krajowych i dopóki nie dojdzie do uregulowania kwestii szczegółowych między Rządem a Episkopatem¹⁰.

Co do uregulowania kwestii wschodnich diecezji, na co rząd nalega, to można zaproponować przedstawicielom Stolicy Apostolskiej taką formułę: uregulowanie kwestii wschodnich diecezji będzie możliwe, gdy nastąpi *ex toto* reorganizacja diecezji w Polsce, jak to zaleca dekret soborowy o pasterskich zadaniach biskupów. To zaś będzie możliwe tylko w wypadku generalnego układu między Polską a Stolicą Apostolską. Względy duszpasterskie nie przemawiają za naruszeniem *status quo*.

Warszawa, dnia 16 kwietnia 1972 r.¹¹

Źródło: Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, Sekretariat Prymasa Polski, 04/27, Rada Główna Episkopatu Polski 1972 r., k. 111–120.

nach w latach 1971–1980, Kielce 2007; A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989*, Katowice 2016; R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1975–1980* [w:] *PRL na pochylni (1975–1980)*, red. M. Bukała, D. Iwaneczko, Rzeszów 2017, s. 705–708.

¹⁰ Prymas stawiał tę sprawę w zdecydowany sposób w czasie rozmów prowadzonych z papieżem Pawłem VI oraz pracownikami watykańskiego Sekretariatu Stanu. W czasie posiedzenia Rady Głównej z 30 III 1971 r. prymas podkreślał nawet, że należy częściej zgłaszać się do papieża i mówić mu o rzeczywistości Kościoła w Polsce” (AAW, SPP, 04/26, Rada Główna Episkopatu Polski 1971, Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski z 30 III 1971 r., k. 43; por. AAW, SPP, 04/26, Rada Główna Episkopatu Polski 1971, Założenia zmierzające do pełnej normalizacji stosunków między państwem a Kościołem (do dyskusji na Radzie Głównej 19 IV 1971) – bp Bronisław Dąbrowski k. 68–72; zob. także, P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1971...*, s. 54–84). Jak wspominał Tadeusz Mazowiecki: „Prymas obawiał się naiwności Watykanu. Uważał, że Stolica Apostolska zupełnie nie rozumie, co się dzieje w Polsce” (E. Czackowska, *Kardynał Wyszyński...*, s. 574).

¹¹ Dokument zawiera załączniki ze źródłami cytatów z dygnitarzy partyjnych, na których wypowiedzi powołuje się kard. Wyszyński. Nie wnoszą one jednak żadnej wartości pod względem merytorycznym, dlatego nie zdecydowano się ich włączać do prezentowanego materiału źródłowego.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezji Warszawskiej

Sekretariat Prymasa Polski

Źródła drukowane

Friszke A., *PRL wobec Kościoła. Akta 1970–1978*, Warszawa 2010.

Grudzień 1970 roku w oczach Episkopatu Polski. Protokół posiedzenia Rady Głównej Episkopatu, Warszawa 29 grudnia 1970 r., oprac. J. Eisler, J. Żaryn, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2006, t. 7.

Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979, oprac. M. Biełaszko, A. Piekarska, P. Tomasiak, C. Wilanowski, Warszawa 2007.

Raina P., *Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie*, Warszawa 2001.

Raina P., *Rozmowy z władzami PRL. Arcybiskup Dąbrowski w służbie Kościoła*, t. 1: 1970–1981, Warszawa 1995.

Szumilo M., *Konflikty w kierownictwie PZPR w świetle dokumentów sowieckich z 1969 roku. Przyczynek do genezy upadku ekipy Władysława Gomułki*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 30.

Szumilo M., *Rozmowy Edwarda Gierka z dyplomatami sowieckimi w latach 1963–1965 (dokumenty odnalezione w RGASPI)*, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja” 2013, nr 2.

Tajne dokumenty państwo–Kościół 1960–1980, Londyn 1996.

W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec Kardynała Stefana Wyszyńskiego, oprac. J. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypta-Szczęch, Kraków 2014.

OPRACOWANIA

Białecki K., Łatka R., Reczek R., Wojcieszek E., *Antoni Baraniak 1904–1977*, Poznań–Warszawa 2017.

Czackowska E., *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013.

Dudek A., *Lawierowanie. Ekipa Gierka wobec Kościoła katolickiego (1971–1978)*, „Więź” 1997, nr 7.

Dudek A., *PRL i Stolica Apostolska 1971–1974 [w:] Społeczeństwo–państwo–Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Szczecin, 15–16 VI 2000*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2001.

Dudek A., *Problem budownictwa sakralnego w stosunkach państwa z Kościołem rzymskokatolickim w Polsce w latach 1957–1970*, „Dzieje Najnowsze” 1995, nr 1

Dudek A., *Problem normalizacji stosunków między władzami PRL a Kościołem Rzymskokatolickim w latach 1970–1972*, „Studia Historyczne” 2001, z. 1.

Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.

Eisler J., *Hierarchowie Kościoła katolickiego wobec kryzysów politycznych 1956, 1968 i 1970 r. [w:] Społeczeństwo–państwo–Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopol-*

- skiej konferencji naukowej. Szczecin, 15–16 VI 2000, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2001.
- Eisler J., „Polskie miesiące” czyli kryzys(y) w PRL, Warszawa 2008.
- Grajewski A., *Kardynałowie Stefan Wyszyński i Agostino Casaroli – dwie osobowości i dwie koncepcje polityki wschodniej Watykanu*, „Studia Prymasowskie” 2009, t. 3.
- Gryz R., *Kierunki polityki wyznaniowej w dekadzie Gierka [w:] Priorytety polityki wyznaniowej władz Polski „ludowej”*, red. R. Łatka, „Glaukopis” 2015, nr 33.
- Gryz R., *Między liberalizacją a dezintegracją. Stosunki państwo–Kościół w latach siedemdziesiątych [w:] Stosunki państwo–Kościół w Polsce w latach 1944–2010. Studia i materiały*, red. R. Łatka, Kraków 2013.
- Gryz R., *Pozwolić czy nie? Władze PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakralnych w latach 1971–1980*, Kielce 2007.
- Łatka R., *Czy prymas Wyszyńskiego można określać mianem realisty politycznego [w:] Realizm polityczny*, red. R. Łatka, „Politeja” 2013, nr 25.
- Łatka R., *Episkopat wobec złudnej normalizacji relacji państwo–Kościół 1971–1978 [w:] Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1972–1978*, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2018.
- Łatka R., *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1975–1980 [w:] PRL na pochylni (1975–1980)*, red. M. Bukała, D. Iwaneczko, Rzeszów 2017.
- Łatka R., *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, Kraków 2016.
- Łatka R., *Rada Główna Episkopatu Polski wobec przedsierpniowej opozycji (1976–1981)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 1.
- Łeszczyński G., *Początki parafii w Zbroszy Dużej*, Warszawa 2007.
- Maniewska K., *Kościół katolicki w Bydgoszczy wobec prób laicyzacji i dezintegracji społeczeństwa w okresie rządów Edwarda Gierka (1970–1980)*, Warszawa 2007.
- Micewski A., *Kardynał Wyszyński, prymas i mąż stanu*, Paryż 1982.
- Michalski K., *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012.
- Pawlicka K., *Polityka władz wobec Kościoła katolickiego (grudzień 1970 – październik 1978)*, Warszawa 2004.
- Piasecki B., Zajac M., *Prymas Wyszyński. Ojciec duchowy widziany z bliska*, Kraków 2016.
- Raina P., *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 1–3, Londyn 1979–1988.
- Romaniuk M.P., *Życie, twórczość i posługa Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia*, t. 1–4, Warszawa 1994–2002.
- Skibiński P., *Cele polityki władz komunistycznych w Polsce wobec Stolicy Apostolskiej do roku 1978 [w:] Priorytety polityki wyznaniowej władz Polski „ludowej”*, red. R. Łatka, „Glaukopis” 2015, nr 33.
- Sznajder A., *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989*, Katowice 2016.
- Woźniak M., „Życie religijne, społeczne i polityczne w parafii Zbrosza Duża powiatu grójeckiego w latach 1974–2000”, praca magisterska obroniona w IH UW w 2014 r.

Zabłocki J., *Prymas Wyszyński wobec wydarzeń grudniowych 1970 roku i ich konsekwencji*, „Studia Prymasowskie” 2009, t. 3.

Zieliński Z., *Kościół w kręgu rzeczywistości politycznej*, Lublin 2003.

Zieliński Z., *Prymas Wyszyński a wybory w PRL* [w:] *Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014.

Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.

„Normalizacja” relacji państwo–Kościół w latach siedemdziesiątych XX wieku z perspektywy prymasa Stefana Wyszyńskiego – nieznany dokument z Sekretariatu Prymasa Polski

Kardynał Stefan Wyszyński zapowiedzianą w grudniu 1970 r. przez władze „normalizację” stosunków państwo–Kościół przyjmował z ostrożnością i dystansem, choć także z pewnym optymizmem. Liczył, że przynajmniej część postulatów episkopatu zostanie zrealizowana, szczególnie w zakresie budownictwa sakralnego. Już wiosną 1971 r. wiedział jednak, że „normalizacja” jest jedynie propagandowym wybiegiem. W 1972 r. w dokumencie przygotowanym na posiedzenie Rady Głównej Episkopatu Polski z 4 maja 1972 r. zatytułowanym „Sytuacja polityczna w Polsce a normalizacja stosunków między państwem a Kościołem” podsumowywał niejako stan relacji państwo–Kościół w pierwszych dwóch latach rządów ekipy Edwarda Gierka. Kardynał Wyszyński wnikliwie omówił w nim sytuację społeczno-polityczną w 1972 r. w kontekście całego bloku wschodniego. Najważniejszym spostrzeżeniem było wyczerpywanie się „dynamiki pogrudniowej odnowy”. Prymas omówił w dokumencie także koncepcję „normalizacji” propagowanej przez władze, głównie na przykładzie najważniejszych – w jego przekonaniu – wypowiedzi czołowych dygnitarzy Polski „ludowej”, skonfrontowanych z ich realnymi działaniami. Wspomniany materiał udowadnia, że kardynał Wyszyński wnikliwie analizował rzeczywistość polityczną PRL, nie dając się zwieść propagandzie władz.

SŁOWA KLUCZOWE

prymas, Kościół, państwo, normalizacja, episkopat

“Normalisation” of the State-Church-Relations in the 1970s from the Point of View of Primate Stefan Wyszyński – an Unknown Document from the Secretariat of the Primate of Poland

Cardinal Stefan Wyszyński treated the “normalisation” of the State-Church relations, announced in December 1970 by the authorities, with caution and distance, though also with some optimism. He hoped that at least some of the postulates of the Episcopate would be implemented, especially regarding sacral construction. However, already in the spring of 1971, he knew that the “normalisation” is merely a propaganda evasion. In 1972, in a document prepared for the meeting of the Main Council of the Polish Episcopate of 4 May 1972 entitled “Political situation in Poland and the normalisation of relations between the State and the Church,” he summarised the State-Church relations in the first two years of government of Edward Gierek’s team. In it, Cardinal Wyszyński thoroughly discussed the social and political situation in 1972 in the context of the entire Eastern bloc. The most important observation was the exhaustion of the “dynamics of post-December renewal.” In the document, the Primate also discussed the concept of “normalisation” propagated by the authorities, mainly on the example of the most important – in his opinion – statements of the leading dignitaries of the “People’s” Poland, confronted with their real actions. The material in question proves that Cardinal Wyszyński thoroughly analysed the political reality of the PPR, not being misled by the propaganda of the authorities.

KEYWORDS

primate, Church, state, normalization, episcopate

RAFAŁ ŁATKA – historyk i politolog, doktor nauk społecznych z zakresu nauk o polityce (specjalność historia najnowsza Polski), pracownik Biura Badań Historycznych IPN, koordynator Centralnego Projektu Badawczego IPN: „Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944–1989”, redaktor naukowy serii wydawniczej: *Kościół katolicki w dokumentach*. Autor i współautor książek: *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów* (razem z J. Mareckim, Warszawa 2017); *Arcybiskup Antoni Baraniak 1904–1977* (razem z K. Białeckim, R. Reczkiem i E. Wojcieszek, Poznań–Warszawa 2017); *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989* (Kraków 2016, praca nagrodzona w konkursie im. prof. Ryszarda Bendera i wyróżniona w VIII edycji konkursu im. Władysława Pobóg-Malinowskiego na Najlepszy Debiut Historyczny Roku); *Komuniści i Kościół w Polsce „ludowej” w perspektywie centralnej i krakowskiej* (Warszawa 2016); *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa w oczach SB. Wybór dokumentów* (Kraków 2012), redaktor tomów studiów: *Literatura i polityka po 1989 r.* (razem z M. Urbanowskim, Kraków 2017); *Obchody Millenium na Uchodźstwie w 50. rocznicę* (razem z J. Żarynem, Warszawa 2016); *Polskie wizje i oceny komunizmu po 1939 r.* (razem z B. Szlachtą, Kraków 2015); *Stosunki*

państwo–Kościoł w Polsce w latach 1944–2010. Studia i materiały (Kraków 2013); *Realizm polityczny* (Kraków 2013). Sekretarz redakcji czasopisma „Pamięć i Sprawiedliwość”, członek redakcji pism „Glaukopis” i „Myśl.PL”.

RAFAŁ ŁATKA – historian and political scientist, PhD (specialisation in contemporary history of Poland), employee of the Historical Research Office of the Institute of National Remembrance, coordinator of the Central Research Project of the INR: “Communist authorities towards Churches and religious associations in Poland 1944–1989,” scientific editor of the publishing series: *Kościół katolicki w dokumentach*. Author and co-author of books: *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów* (co-author with J. Marecki, Warszawa 2017); *Arcybiskup Antoni Baraniak 1904–1977* (co-author with K. Białycki, R. Reczek and E. Wojcieszek, Poznań–Warszawa 2017); *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989* (Kraków 2016, awarded in the competition of Prof. Ryszard Bender and honoured in the 8th edition of the Władysław Pobóg-Malinowski Competition for the Best Historical Début of the Year); *Komuniści i Kościoł w Polsce „ludowej” w perspektywie centralnej i krakowskiej* (Warszawa 2016); *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa w oczach SB. Wybór dokumentów* (Kraków 2012), editor of volumes of research: *Literatura i polityka po 1989 r.* (with M. Urbanowski, Kraków 2017); *Obchody Millenium na Uchodźstwie w 50. rocznice* (with J. Żaryn, Warszawa 2016); *Polskie wizje i oceny komunizmu po 1939 r.* (with B. Szlachta, Kraków 2015); *Stosunki państwo–Kościoł w Polsce w latach 1944–2010. Studia i materiały* (Kraków 2013); *Realizm polityczny* (Kraków 2013). Secretary of the editor's office of *Pamięć i Sprawiedliwość* magazine, member of the editorial staff of *Glaukopis* and *Myśl.PL* magazines.